

Επιμέλεια: Αρντασές Γιαγουπιάν & Χρήστος Κωνσταντινίδης

«**Δεν είναι απλώ ς πέτρινοι σταυροί, είναι προσευχές χαραγμένες σε πέτρα**» έλεγε η ιστορικός τέχνης Σιραρπί Ντερ Νερσεσιάν, συμπυκνώνοντας σε μία φράση τον λειτουργικό και πνευματικό χαρακτήρα των χατσκάρ *(σταυρόπετρες).*

«**Καθένα από αυτά αποτελεί μοναδικό έργο, και δεν υπάρχουν όμοιες, όπως δεν υπάρχουν δύο όμοιες ψυχές**» λέει ο αρμενολόγος Πατρίκ Ντοναμπεντιάν. Για τον λόγιο Χράτσια Ατσαριάν, «**όπου υψώ νεται *[ένα χατσκάρ],* υπάρχει ίχνος ζωής, πίστης και αντίστασης**» και συνδέεται με την επιβίωση του αρμενικού πολιτισμού σε περιόδους διωγμών και καταστροφών.

Και όπως αναφέρεται στο σκεπτικό με το οποίο εντάχθηκαν στον Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, τα χατσκάρ αποτελούν τη συλλογική μνήμη του αρμενικού λαού χαραγμένη στο τοπίο.

Στην καρδιά της Αρμενίας, εκεί όπου το τοπίο μοιάζει να μιλάει τη γλώσσα της πέτρας, τα χατσκάρ στέκουν σαν αθόρυβοι αλλά ακατάλυτοι μάρτυρες. Δεν είναι απλώς μνημεία: είναι πίστη, τέχνη και ταυτότητα σκαλισμένες στο ίδιο υλικό, σε μια χώρα όπου σχεδόν κάθε εκκλησία, κάθε μοναστήρι, κάθε ιερός τόπος κουβαλά πάνω του έναν σταυρόλιθο σαν σφραγίδα μνήμης. Η ιστορία τους ξεκινά από πολύ νωρίς, από τότε που ο χριστιανισμός ρίζωσε βαθιά στον αρμενικό κόσμο. Ο σταυρός έγινε το κεντρικό σύμβολο σωτηρίας και ελπίδας και, με το πέρασμα των αιώνων, από μια απλή χάραξη εξελίχθηκε σε ολόκληρη

εικαστική γλώσσα. Γεωμετρικά πλέγματα, φυτικά μοτίβα, σύμβολα ζωής και ευλογίας άρχισαν να «**δένουν**» γύρω από τον σταυρό, μέχρι που –ιδίως από τον 11ο αιώνα και μετά– ο αρμενικός σταυρόλιθος πήρε τη μορφή αριστουργήματος: μια πέτρα που δεν στέκεται απλώς, αλλά «**μιλάει**» και προσεύχεται.

Για τους Αρμένιους, το χατσκάρ δεν είναι διακοσμητικό. Είναι διάλογος με τον Θεό.

Ο λιθοξόος δουλεύει πάνω στην ηφαιστειακή πέτρα, σμιλεύει τον σταυρό και τον πλαισιώνει με σημάδια που κουβαλούν νόημα: σταφύλι και ρόδι, ήλιο και αιωνιότητα, ζωή που νικά τον χρόνο. Και το πιο εντυπωσιακό: καμία σταυρόπετρα δεν είναι ίδια με την άλλη. Η καθεμιά είναι μοναδική, γιατί πάνω της δεν αποτυπώνεται μόνο τεχνική αλλά η σφραγίδα ενός ανθρώπου, μιας οικογένειας, μιας κοινότητας, μιας προσευχής.

Στο Νοραντούς, στην επαρχία Κεγαρκουνίκ, ο επισκέπτης δεν βλέπει απλώς ένα «**νεκροταφείο**».
Βλέπει ένα πέτρινο πεδίο που μοιάζει να ανασαίνει. Πάνω από χίλιες σταυρόπετρες υψώνονται μέσα σε χόρτα και ανέμους, σαν να κρατούν τον τόπο όρθιο. Λένε πως όταν οι Σελτζούκοι εισέβαλαν, οι Αρμένιοι έντυσαν τις σταυρόπετρες με πολεμικές στολές. Από μακριά, ο εχθρός νόμισε ότι απέναντί του βρίσκεται αμέτρητος στρατός και υποχώρησε. Έτσι γεννήθηκε ο θρύλος: οι πέτρες έγιναν στρατιώτες και η πίστη έγινε άμυνα.

Και υπάρχει και το σκοτεινό κεφάλαιο που δεν επιτρέπεται να σβήσει. Η παλιά Τζούλφα, ιστορική αρμενική πόλη στο Ναχιτσεβάν, στις όχθες του ποταμού Αραξί, υπήρξε για αιώνες κέντρο πνευματικότητας και τέχνης. Περιηγητές του 17ου αιώνα μιλούσαν για χιλιάδες σταυρόπετρες, ένα από τα μεγαλύτερα σύνολα στον κόσμο.

Όμως, στο τέλος του 20ού αιώνα και στις αρχές του 21ου, το μνημειακό αυτό τοπίο ισοπεδώθηκε. Η καταστροφή των χατσκάρ της Τζούλφα δεν ήταν απλώς βανδαλισμός: ήταν απόπειρα διαγραφής μνήμης, μια πολιτιστική εξάλειψη που συνεχίζει να βαραίνει σαν πληγή.

Οι Αρμένιοι αποκαλούν τη χώρα τους «**Χώ ρα της πέτρας**», και όχι τυχαία. Η πέτρα για αυτούς δεν είναι μόνο υλικό –είναι τρόπος να αφήνεις ίχνος. Τα χατσκάρ, αυτές οι ορθογώνιες πέτρινες στήλες με τον σταυρό και τον περίτεχνο διάκοσμο, στήθηκαν για

πολλούς λόγους: για να τιμήσουν νεκρούς και ήρωες, να μνημονεύσουν ευεργέτες, να θυμίσουν μάχες και ιστορικές στιγμές, να σταθούν ως τάματα ευγνωμοσύνης ή ως σημάδια προστασίας.

Σε αυλές εκκλησιών, δίπλα σε δρόμους, σε λόφους και νεκροταφεία, έγιναν σύμβολα σωτηρίας –ένας τρόπος να πεις «**υπάρχουμε**», και να το πεις με πέτρα.

Και αυτό είναι τελικά το κλειδί: οι αρμενικές σταυρόπετρες δεν ανήκουν μόνο στο παρελθόν. Είναι θεματοφύλακες μνήμης και πίστης, ένα αρχείο χαραγμένο στο πιο ανθεκτικό υλικό. Όσο στέκουν, θυμίζουν ότι ένας λαός μπορεί να πληγωθεί, μπορεί να διωχθεί, αλλά δεν διαγράφεται εύκολα.

Γιατί εδώ, ακόμη και η πέτρα έχει φωνή.

Σταυρόπετρες στην Ελλάδα

Ίχνη αυτής της πέτρινης μνήμης συναντά κανείς και στην Ελλάδα, όπου οι αρμενικές σταυρόπετρες στέκουν διακριτικά αλλά φορτισμένες με συμβολισμό, συνδέοντας τη διασπορά με την ιστορική πατρίδα. Στην Αθήνα, χατσκάρ έχουν τοποθετηθεί στο Πάρκο Ναιάδων, στη συμβολή της λεωφόρου Βασιλέως Κωνσταντίνου με τη Ριζάρη, αλλά και στα προαύλια των αρμενικών ναών του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου *(Σουρπ Χοβανές Γκαραμπέτ)* και του Αγίου Γρηγορίου του Φωτιστή στον Νέο Κόσμο, όπως και στον Ιερό Ναό Αγίου Ιακώβου *(Σουρπ Αγκόπ)* στη Νίκαια.

Στη Θεσσαλονίκη, μια σταυρόπετρα δεσπόζει στην πλατεία ΧΑΝΘ, επί της Τσιμισκή, κοντά στο Αρμενικό Πολιτιστικό Κέντρο και στην εκκλησία της Παναγίας, ενώ στη Θράκη συναντά κανείς χατσκάρ στα προαύλια των αρμενικών ορθόδοξων εκκλησιών της Ξάνθης, της Κομοτηνής *(Άγιος Γρηγόριος)* και της Αλεξανδρούπολης *(Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος).* Παρουσία υπάρχει και στην Κρήτη, στο προαύλιο της Αρμενικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη στο Ηράκλειο, αλλά και στην Πελοπόννησο, στην πλατεία Φραγκόλιμνας στην Καλαμάτα. Σε κάθε έναν από αυτούς τους τόπους, οι σταυρόπετρες δεν λειτουργούν απλώς ως μνημεία: είναι γέφυρες μνήμης, σημεία προσευχής και σιωπηλές υπενθυμίσεις ότι η

αρμενική ταυτότητα συνεχίζει να χαράσσεται στην πέτρα.